

EESTI KONJUNKTUURIINSTITUUT

ESTONIAN INSTITUTE
OF ECONOMIC RESEARCH

Rävala 6 19080 Tallinn tel 668 1242 faks 668 1240 e-post eki@ki.ee

Varimajandus Eestis 2010

(elanike hinnangute alusel)

Tallinn
Aprill 2011

Aruande koostaja: Elmar Orro

Projektigrupi koosseis: Lia Lepane, Mati Reiman, Ingrid Niklus, Piia Jõekalda, Viivika Savina

Eesti Konjunktuuriinstituut

Rävala 6 19080 Tallinn

tel 668 1242

e-mail: eki@ki.ee

<http://www.ki.ee>

Copyright © Eesti Konjunktuuriinstituut

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Varimajanduse osakaal elanike ostudes	4
2. Hinnangud ümbrikupalkadele	12
Kokkuvõte	21
Lisad	
Lisa 1. Küsitlustulemuste protsentjaotused	22
Lisa 2. Küsitlustulemuste protsentjaotused sotsiaal-demograafiliste gruppide lõikes	26
Lisa 2.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine	26
Lisa 2.2. Varimajanduse osakaal elanike kogukulutustes	27
Lisa 2.3. Ümbrikupalga maksmine	28
Lisa 2.4. Ümbrikupalga maksmine põhi- või lisatöökohal	29
Lisa 2.5. Rahulolu ümbrikupalgaga	30
Lisa 3. Küsitletud kogumi iseloomustus	31

SISSEJUHATUS

Varimajandus tähendab kaupade ja teenuste käivet, mis jääb kõrvale riigi ametlikust majandusest, mis ei kajastu ametlikus statistikas ja maksulaekumistes. Varimajandus eksisteerib suuremal või vähemal määral kõigis riikides ja majanduskeskkondades. Arenenud riigid püüavad selge ja toimiva seadusandluse ning järelevalvesüsteemi kaudu igati varimajandust piirata, kuid päris vabaneda sellest ei ole võimalik. Paljuski sõltub varimajanduse piiramise edukus riigi elanike ja ettevõtjate suhtumisest sellesse. Kui kodanikud austavad õiglast konkurentsi ja nõustuvad riigi maksupoliitikaga, on varimajandusevastast poliitikat riigil hõlpsam ka ellu viia.

Illegaalse majandustegevuse üheks peamiseks ajendiks on ettevõtete soov pakkuda tooteid ja teenuseid odavamalt, et saavutada konkurentide ees eeliseid. Kuid odavamat hinda ei püüta saavutada mitte oma tegevuse efektiivsuse suurendamise kaudu, vaid kulude kokkuhoidmises maksude mittemaksmise teel. Majanduskeskkonna halvenemine on viimastel aastatel sundinud paljusid ettevõtteid kokku puutama teravnenud konkurentsi ja tihti on see viinud ettevõtteid rahalistesse raskustesse. Majanduslangus on ka üks põhjusi, mis suurendab varimajanduse kasvu. Sealhulgas võidakse palgata ebaseaduslikult tööjõudu, mille tulemusena jäetakse tasumata riigimaksud ja töövõtjatele makstakse nn ümbrikupalka. Sellega rikutakse omakorda konkurentsivõimelist ettevõtluskeskkonda ning läbi maksude alalaekumise vähendatakse ka riigi võimalusi pakkuda elanikele sotsiaalseid hüvesid.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida varimajandust Eestis ning elanike suhtumist sellesse. Üksikasjalikumalt selgitatakse välja elanike seotus ja suhtumine illegaalsete kaupade ja teenuste ostmisesse ning ümbrikupalkade maksmisesse. Tulenevalt teemapüstitusest, jaguneb käesolev töö kaheks peatükiks: esimene peatükk kajastab elanike üldisi eelistusi legaalse ja illegaalse kauba või teenuse ostmisel ja tarbimisel ning varimajanduse osakaalu elanike kogukulutustes; teine keskendub ümbrikupalkade probleematikale. Analüüsi tulemused kajastavad 2010. aasta olukorda ning muutusi, mis on toimunud alates 1999. aastast, mil EKI viis läbi esimese sellealase uuringu.

Töö teostamiseks viis Eesti Konjunktuuriinstituut (EKI) Majandus- ja Kommunikatsiooniministeriumi tellimusel 2010. aasta detsembris läbi elanike küsitluse ning antud töö tugineb 1009 elaniku vastustele. Küsitletud isikud kuuluvad EKI tarbijate paneeli koosseisu ning esindavad läbilõiget Eesti elanikest soo, rahvuse, elukoha, regiooni, vanuse (18-74 eluaastat), hariduse ja netosissetuleku (leibkonnaliikme kohta kuus) järgi. Representatiivsuse tagamiseks on tulemused kaalutud vanuse, soo, rahvuse ja regiooni järgi. Küsitlustulemuste protsentjaotused on toodud lisa 1, sotsiaal-demograafiliste gruppide lõikes lisa 2, küsitletud kogumi iseloomustus on esitatud lisa 3.

1. VARIMAJANDUSE OSAKAAL ELANIKE OSTUDES

Käesolevas peatükis analüüsitakse lähemalt selliste kaupade ja teenuste turgu, millelt ettevõtjad ei maksa ettenähtud makse ja tasusid. Riigimaksude (tulumaks, sotsiaalmaks, aktsiisimaks, käibemaks, mitmesugused tööjõumaksud), autori- ja litsentsitasude maksmata jätmisega soovivad ettevõtjad hoida oma kauba hinnad madalamad ja suurendada sellega läbimüüki. Konkureerivate toodetega võrreldes väiksema hinnaga pakkumine tekitab tarbijale ahvatlust just neid kaupu soetada. Tarbija peab siinkohal tegema valikuid, kas kaupade ja teenuste soetamisel pidada määravaks ainult hinda või pöörata tähelepanu ka pakkuja taustale ja pakutava päritolule. Kui tarbija otsustab illegaalsete toodete kasuks, siis tähendab see enamasti ka riski võtmist, kuna antud toodete ja teenuste kvaliteedi suhtes puudub garantii.

Antud uuringu üheks ülesandeks oligi välja selgitada, millised on Eesti elanike eelistused ostuotsuste tegemisel, kui nad seisavad valiku ees, kas osta legaalset või illegaalset kaupa; kas sel juhul on määravaks kauba hind või muud kriteeriumid. Saadud vastuste põhjal eelistaks tarbija kõige enam ametliku tootja või legaalse teenusepakkuja kaupa – selle põhjal kujundaks oma ostuotsuse ligi pool küsimusele vastanutest. Ligi viiendik vastanutest teeks oma esmase valiku siiski lähtuvalt hinnast, olenemata sellest, kas kauba või teenuse eest on riigimaksud tasutud või mitte. Ülejäänud elanikud käituvad vastavalt olukorrale, eelistades vahel kaupu osta odavamalt ja illegaalselt, teinekord jälle kauba või teenuse pakkuja tausta arvestades legaalselt.

Eelmine varimajanduse küsitlus viidi läbi 2008. aastal. Võrreldes 2008. aasta tulemusega, on 2010. aastal suurenenud nende tarbijate osa, kes peavad prioriteetsemaks vaid soodsat hinda (vt tabel 1.1).

Tabel 1.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

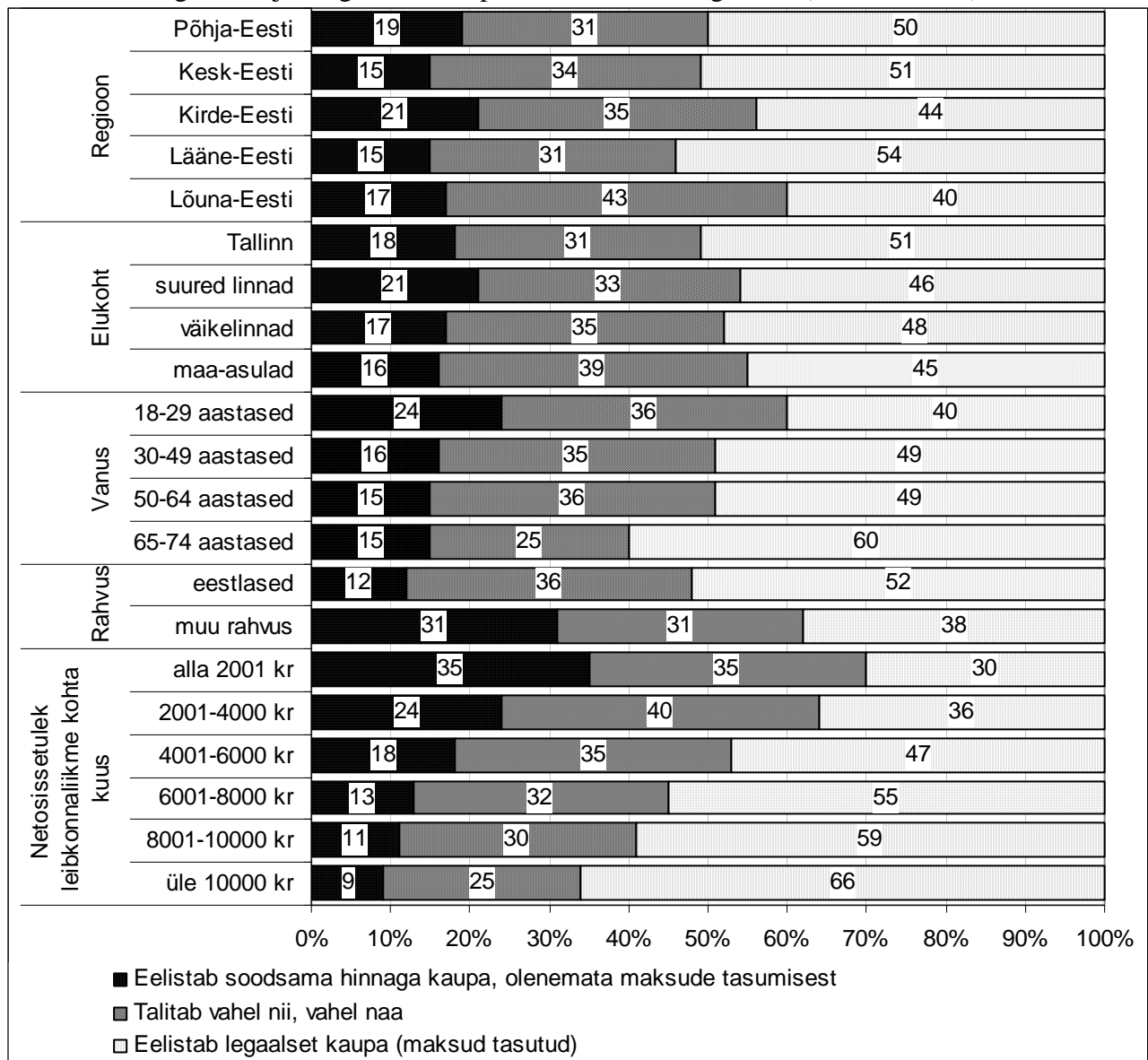
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010
Eelistab soodsama hinnaga kaupa, olenemata sellest, kas makse tasutakse või mitte	37	23	18	12	14	12	9	13	12	18
Eelistab ametliku tootja/teenindaja poolt pakutavat, millelt on tasutud maksud	26	24	46	42	42	48	46	50	52	48
Talitab vahel nii, vahel naa	37	53	36	46	44	40	45	37	36	34
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kui aastatel 2003-2008 jäi selliste vastajate osakaal vahemikku 9%-14%, siis 2010. aastal tõusis ainult soodsat hinda oluliseks pidanud inimeste osakaal 18%-ni, mis näitab olulist kasvu. Viimati

oli sarnaselt vastanute osakaal sama kõrge 2002. aastal. Samamoodi vähenes 2010. aastal nende vastanute arv, kes eelistaksid osta legaalse tootja või teenindaja poolt pakutavaid kaupu või teenuseid odavamalt hinnalt. Nii arvanute osakaal oli eelmisel aastal madalam kui aastatel 2007 ja 2008. Siiski jääb 2010. aasta küsitluse tulemusel illegaalse kauba eelistajate osakaal palju madalamaks, kui see oli veel kümnendi algul. Nii pidas 2000. aastal enam kui kolmandik tarbijatest kauba või teenuse soetamisel määravaks ainult hinda ja alla kolmandiku eelistas ametlikku kaubandust või teenindust. Kuid viimaste aastate tulemused näitavad, et majanduskasvu pidurdumine koos tööpuuduse suurenemise ning sissetulekute vähenemisega on pööranud negatiivseks vahepeal positiivses suunas edenenuks legaalse turu arengud. Raske majandusseis on suurendanud inimeste tolerantsi salakaubanduse osas.

Analüüsidest vastuseid sotsiaal-demograafilisest aspektist selgub, et mida madalam on sissetulek inimese kohta, seda olulisem on talle kaupade ja teenuste soodsam hind (vt joonis 1.1).

Joonis 1.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

Kõige madalama sissetulekuga grupist eelistab osta pigem odavamalt 35% inimestest hoolimata sellest, kas kaup on legaalne või mittelegaalne. Madalama hinna põhjal teevad keskmisest enam ostuotsuseid ka noorema vanusegrupi (18-29 eluaastat) tarbijad, ülejäänud vanuses inimeste hulgas esineb neid vähem. Selles osas on 2010. aasta tulemused võrreldes 2008. aasta tulemusega vastupidised, sest kaks aastat tagasi lähtus soodsamast kauba hinnast hoopis vanem elanike grupp ja nooremad ei pidanud seda väga oluliseks. Sarnaselt eelnevate aastatega, on vaid hinna järgi ostuotsuseid tegevaid inimesi keskmisest enam mitte-eestlaste seas. Mitte-eestlaste hulgas on soodsama hinnaga kuid illegaalset kaupa valmis ostma ligi 2,6 korda enam tarbijaid kui eestlaste hulgas. Võrreldes eelmise küsitlusega 2008. aastal on aga selliste ostueelistustega tarbijate grupp kasvanud märgatavalt nii eestlaste kui mitte-eestlaste seas. Samamoodi on varasemaga võrreldes suurenenud illegaalse kauba eelistajate osakaal madalama sissetulekuga (kuni 255,65 € /4000 kr leibkonna liikme kohta kuus) elanike hulgas. Kui 2008. aastal oli salakauba tarbijad kõige enam Kirde-Eestis ja Lõuna-Eestis, siis 2010. aastal tõusid esikohale Kirde-Eesti elanikud, kellest 21% eelistab soodsama hinnaga kaupa või teenuseid, olenemata maksude tasumisest neilt. Kõige rohkem on suurenenud illegaalsete tarbijate osakaal Kesk-Eesti elanike hulgas – kui kaks aastat tagasi oli neid veel 5% siis nüüd 15%.

Kaupade legaalset päritolu ja ametlikke teenusepakkujaid eelistavaid elanikke oli teistest enam kõrgharidusega ning suurema sissetulekuga elanike seas, samuti ka vanemate kui 64-aastaste hulgas. Sotsiaal-demograafiliste tegurite lõikes on kõik tulemused toodud lisas 2.1.

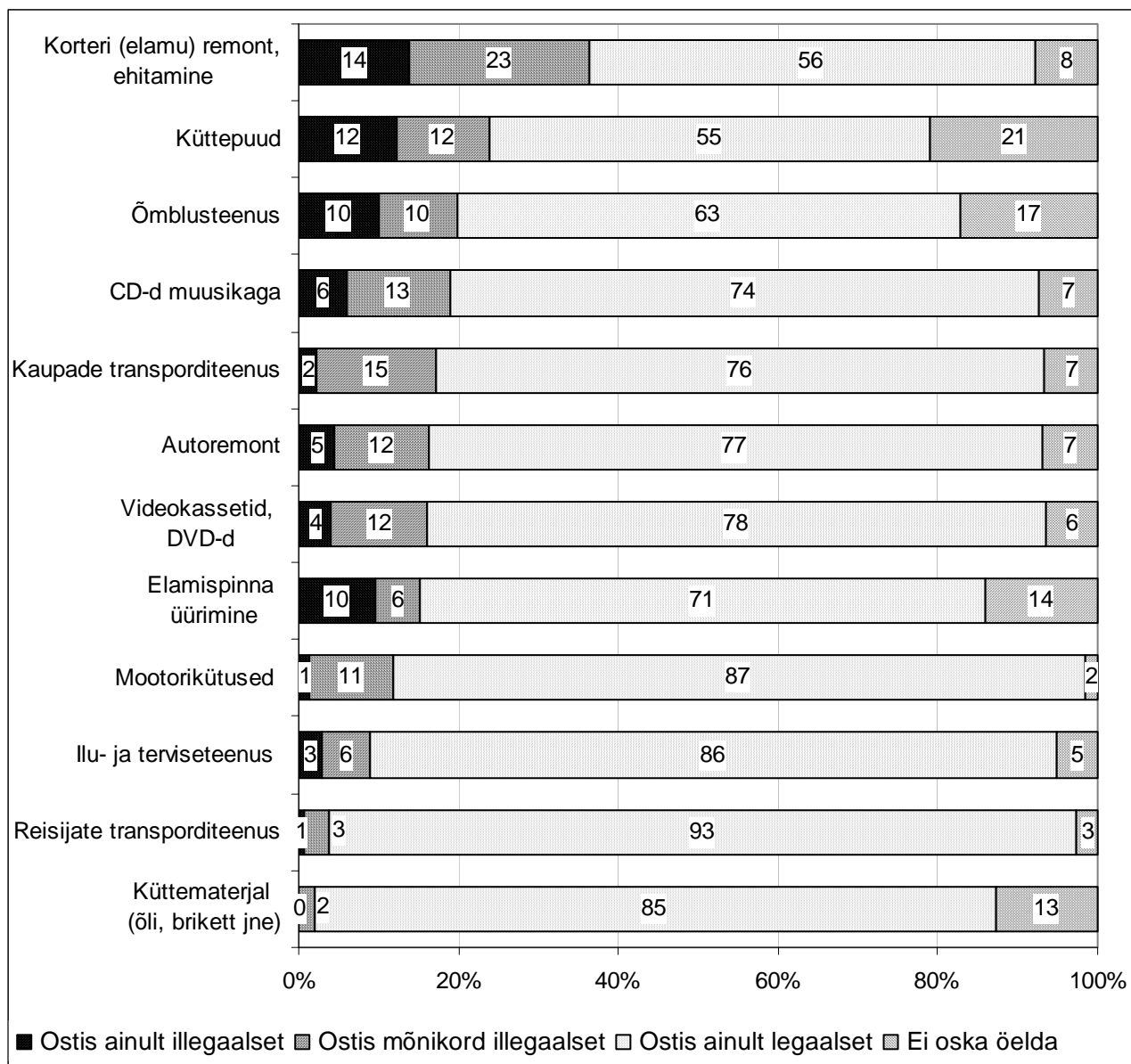
Tarbijate ostukäitumine on sõltuvalt kaubast või teenusest erinev. Ostukäitumise eripärade väljaselgitamiseks uuriti elanikelt, milliseid tooteid ja teenuseid on nad 2010. aastal teadlikult illegaalselt ostnud. Küsimustikus paluti märkida iga kauba ja teenuse kohta, kas neid on aasta jooksul ostetud ainult illegaalselt või legaalselt, mõnikord illegaalselt või pole üldse ostetud. Küsitlustulemused tootegruppide ja teenuste lõikes on toodud tabelis 1.2. Illegaalseid tooteid ostnud elanike ostukäitumise analüüsisist on välja jäetud need tarbijad, kes vastavat tootegrupi või teenust 2010. aastal üldse ei ostnud (ei legaalselt ega illegaalselt). See võimaldab erinevate illegaalsete toodete ja teenuste ostmisega seotud olukordi uurida lähtudes just vastavate toodete ostjate poolt antud hinnangutest. Alkoholi ja tubakatoodete illegaalse ostmise kohta paluti elanikel täita eraldi küsitlus ja analüüs nende kaubagruppide osas ilmub eraldi uuringutena (2011. aasta mais).

Tabel 1.2. Kaupade ja teenuste ostmise 2010. aastal (% vastanutest)

	Ei ostnud 2010. a legaalselt ega illegaalselt	Ostis ainult legaalselt	Ostis mõnikord illegaalselt	Ostis ainult illegaalselt	Ei oska öelda, millist ostis
Autoremont	44	43	7	2	4
Mootorikütused (bensiin, diiselmootor)	28	62	8	1	1
Kaupade transporditeenus	62	29	6	1	2
Reisijate transporditeenus	38	58	2	0	2
Korteri (elamu) remont, ehitus	60	22	9	6	3
Elamispinna üürimine	81	13	1	2	3
Küttepuid	68	17	4	4	7
Küttematerjal (õli, brikett jm)	83	15	0	0	2
Õmblusteenus	75	16	2	3	4
Ilu- ja terviseteeenus (juuksur, massöör)	18	71	5	2	4
CD-d muusikaga	58	31	5	3	3
Videokassetid, DVD-d	57	33	5	2	3

Joonisel 1.2 on esitletud erinevate kaupade ja teenuste illegaalselt ostmise pingerida 2010. aastal. Kõige enam on elanikud soetanud mustalt turult ehitusmaterjale oma eluaseme remondiks või ehitamiseks ja kasutanud selleks illegaalselt ehitustööjõudu. Nii on teinud 37% eluaset remontinud või ehitanud vastajatest. Seejuures teostas ehitus- ja remonditöid osaliselt illegaalselt 23% vastanutest ning 14% ostis vastavaid kaupu ning teenuseid alati mitteametlikult. Ainult illegaalselt oma eluaset remontinud või ehitanud inimeste osakaal oli kaks korda suurem kui kahe aasta eest (2008. a 7%). Mitteseaduslikult osutatud teenustest (nii täielikult kui osaliselt illegaalsed teenused) järgnevad õmblusteenused, kaupade transporditeenused, autoremont, elamispinna üürimine, ilu- ja terviseteeenus (juuksur, massöör jne) ning viimasele kohale jäid reisijate transporditeenused (4% selle teenuse tarbijatest).

Joonis 1.2. Illegaalsete kaupade ja teenuste ostmine (% vastava teenuse või kauba ostjatest)

Üldreeglina leidis rohkem neid tarbijaid, kes tarbisid teenuseid vaheldumisi nii legaalselt kui mittelegaalselt. Vaid elamispinna üürimisel esines täielikult illegaalset tegevust enam kui kombineeritud varianti.

Illegaalsete kaupade ostude pingerea eesotsas küttepuud, järgnevad salvestised, mootorikütused ning kõige vähem soetati möödunud aastal salakaubana küttematerjali (2% selle ostjatest). Küttepuude legaalsuse määratlemisega oli elanikel kõige enam raskusi - 21% küttepuude ostjatest ei teadnud, kas oli ostnud kaupa ametlikult või mitte, seega võiks must turg olla veel tunduvalt suurem.

Elanikele esitati ka küsimus selle kohta, kui lihtne või keeruline on eristada legaalse kauba või teenuse müüjat illegaalsest müüjast. Tulemustest selgus, et tarbijatel ei olegi alati kerge aru saada, kas tegemist on seadusliku või salakaubaga. Nii hindas 47% vastajatest, et pakutava kauba

või teenuse päritolu ei ole mitte alati lihtne tuvastada, 11% arvas aga, et vahetegemine on päris keeruline. Vastajatest vaid 27% märkis, et salakauba eristamine legaalsest on lihtne ning 15% ei osanud oma hinnangut anda. Teistest enam pidasid eristamist keeruliseks muust rahvusest, alla 30-aastased ning väga madala sissetulekuga elanikud.

Tabelis 1.3 on välja toodud, kuidas erinevate illegaalsete kaupade ja teenuste ostmine on muutunud 2001. aastast alates.

Tabel 1.3. Illegaalsete kaupade ja teenuste ostjate osakaal (ostnud illegaalset või mõnikord illegaalset; % vastanutest, kes oli nimetatud kaupa või teenust ostnud)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010
Korteri (elamu) remont, ehitus	38	36	39	34	25	29	27	30	37
Küttepuid	-	-	-	-	-	-	19	24	24
Õmblusteenus	25	30	31	32	18	20	24	21	20
Helikassetid ¹ , CD-d muusikaga	51	40	-	32	23	21	18	17	19
Kaupade transporditeenus ²	22	12	17	14	10	10	16	16	17
Videokassetid, DVD-d	46	29	-	25	17	20	15	16	16
Autoremont	35	26	27	24	22	15	16	13	17
Mootorikütused (bensiin, diislikütus)	-	15	13	16	16	10	9	11	12
Ilu- ja terviseteeenus ³ (juuksur, massöör jne)	26	15	12	12	8	7	6	7	9
Reisijate transporditeenus ²							5	5	4
Elamispinna üürimine	-	12	10	12	5	10	20	23	24
Küttematerjal (õli, brikett jne)	-	27	27	17	16	13	5	14	2
Arvutitarkvara (sh mängud)	36	34	-	39	36	26	23	29	-

Nagu selgub, on võrreldes kümnendi algusega oluliselt vähenenud piraatsalvestiste (CD plaadid, kassetid) ja küttematerjalide illegaalne ostmine. Teenustest on samaaegselt vähenenud mitteametlik autoremontimine ning ilu- ja terviseteeenuste kasutamine.

Kuigi aastate jooksul on elanike illegaalsed ja legaalsed valikud erinevate kaupade ja teenuste suhtes olnud muutlikud, on tarbijad võrreldes 2001. aastaga üldjoontes hakanud enam eelistama legaalseid teenuseid ja tooteid. Samas on mitmete kaupade ja -teenuste osas märgata tendentsi, et vahepeal vähenenud illegaalne tarbimine on pööranud viimastel aastatel taas kasvule. Näiteks

¹ Helikassetid olid perioodil 2001-2004 videokassetide ja DVD-dega ühes grupis.

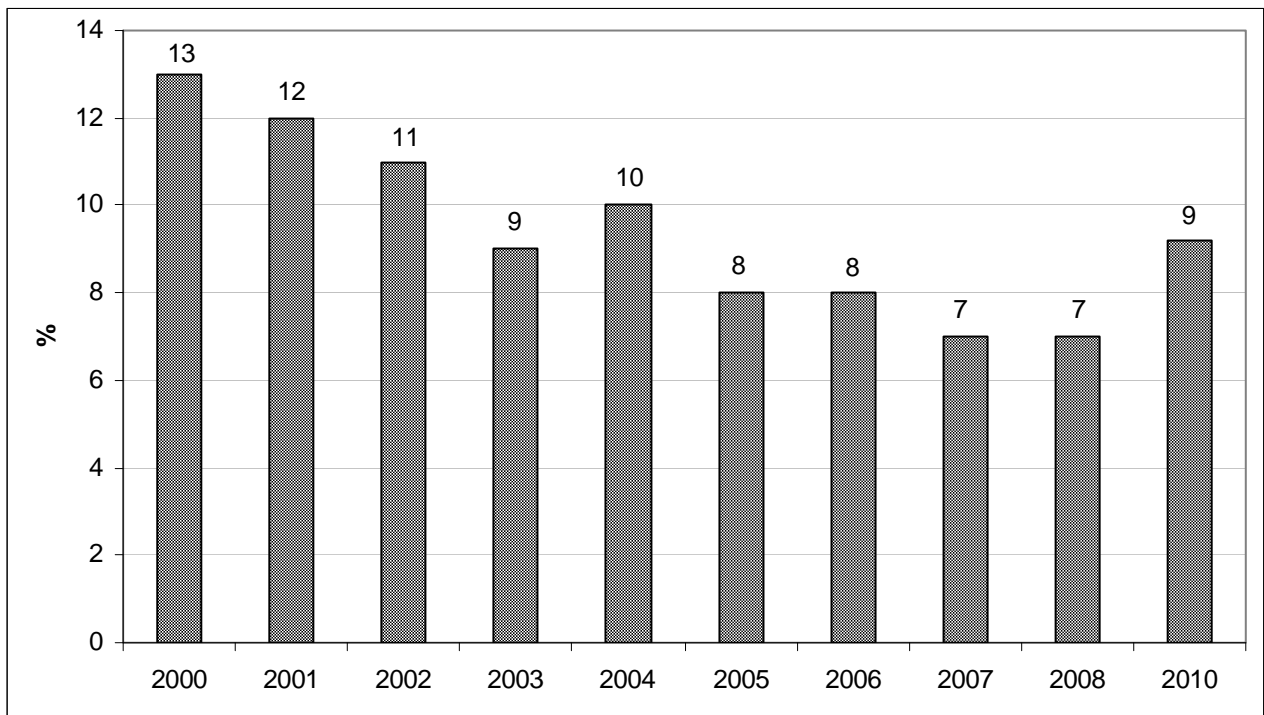
² Perioodil 2001-2006 ühine transporditeenuste grupp.

³ Perioodil 2001-2006 juuksuriteenus.

langes 2005-2007. aastal eluaset mitteametlikult remontivate või ehitavate inimeste osakaal alla kolmandiku kõigist koduremontijatest või -ehitajatest, kuid hiljem on nende osa uuesti kasvanud. 2010. aastal kasvas illegaalselt korteri või elamu remonti teinute osakaal koguni 7%-punkti võrreldes 2008. aasta küsitlusega. Samalaadne on olnud trend ka autoremondi teenusega – kui 2001. aastal kasutas seda teenust illegaalselt 35% autot parandanud tarbijatest, siis 2008. aastal vaid 13%. Samas 2010. aastal tõusis ebaseaduslike autoremontijate teenuseid kasutavate klientide arv juba 17%-le. Mitteametlikke ilu-ja terviseteenuseid kasutas 2010. aastal ligi kolm korda vähem elanikke kui 2001. aastal. Samuti on kümnendi algusega võrreldes vähenenud illegaalsete salvestiste, mootorikütuste ning küttematerjali ostvate elanike osakaal. Vaatluse all olevatest mitteametlikest teenustest on võrreldes kümnendi algusega märgatavalt suurenenud elamispinna üürimine, teiste teenuste illegaalse tarbimise trend on vähenenud.

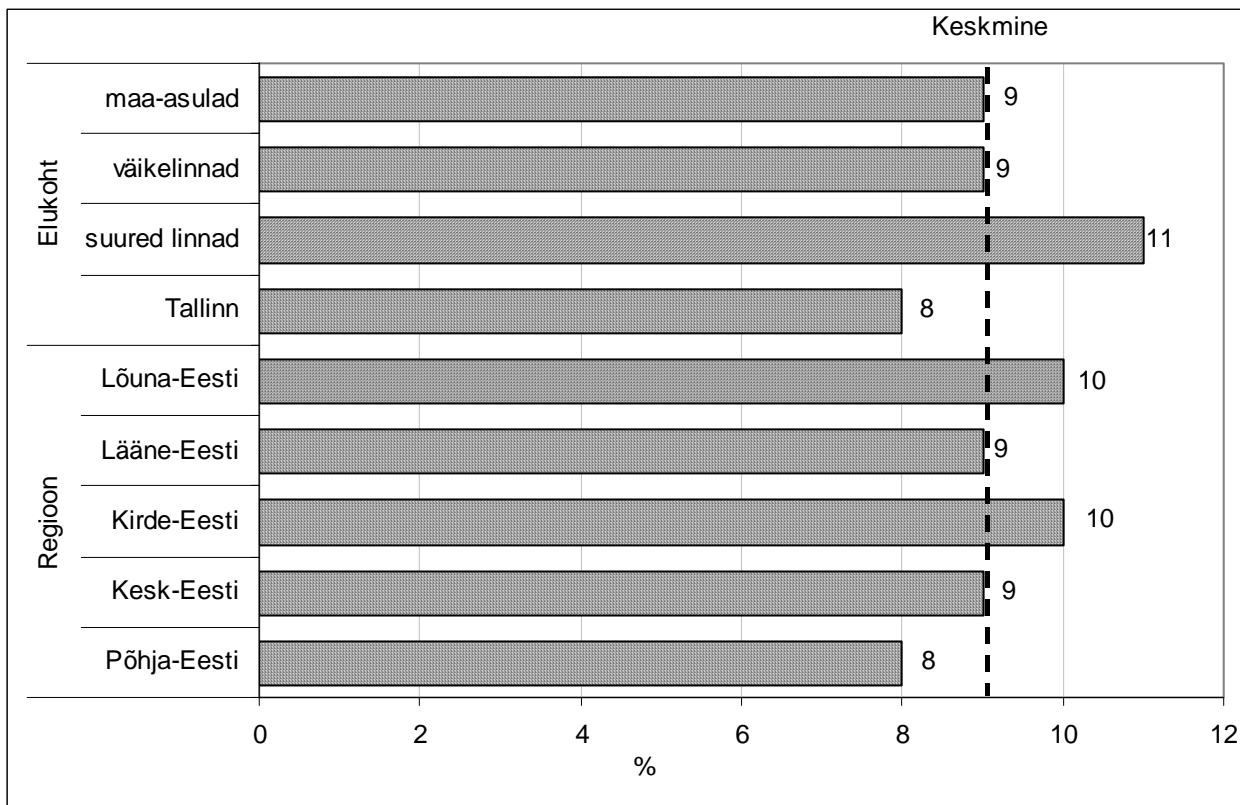
Järgnevalt uuriti elanikelt, kui palju nad oma väljaminekutest varimajandusele kulutavad. Joonisel 1.3 on esitatud illegaalsete kaupade ja teenuste ostmiseks kulutatud raha osakaal elanike kogukulutustes nende enda hinnangute alusel. Jooniselt on näha, et alates kümnendi algusest on varimajanduse osakaal elanike kogukulutustes vähenenud. Ajavahemikul 2000-2008 langes see 13%-lt 7%-le. Viimase küsitluse järgi 2010. aastal suurenes illegaalsetele kaupadele ja teenustele kulutatud osa aga 9%-le tarbijate kogukuludest. Varimajanduse osakaalu kasvamisele möödunud aastal viitasid ka eelnevalt kirjeldatud muutused erinevate kauba- ja teenuseliikide ostmises.

Joonis 1.3. Varimajanduse osakaalu dünaamika kogukulutustes (% kogukuludest)

Kõige suurema osa oma kulutustest andsid illegaalsetele kaupade ja teenuste ostmiseks madalama sissetulekuga inimesed. Piirkondadest kulutavad varimajandusele keskmisest natuke enam Kirde-Eesti ja Lõuna-Eesti linnade elanikud, kuid olulisi erinevusi regioonide vahel ei ole. (vt joonis 1.4).

Joonis 1.4. Varimajanduse osakaal kogukulutustes piirkonniti (% kogukuludest)

2. HINNANGUD ÜMBRIKUPALKADELE

Ümbrikupalga puhul on tegemist ametlikult vormistamata töötasuga, millelt jäetakse tasumata maksud. Ümbrikupalga maksmise põhjus on peamiselt tööandja soov tööjõukulude pealt kokku hoida maksudest kõrvalehiilimise teel ning püüd seeläbi saada konkurentsieelist. Ümbrikupalga maksmisel on tööandja kõrval alati ka teine osapool – töövõtja, kes justkui võidaks oma sissetulekutes, sest ei pea maksma oma töötasult tulumaksu. Samas jääb ümbrikupalgaga nõustunud töövõtja ilma nendest sotsiaalsetest garantiidest, mis legaalse töösuhte korral töötajatele laienevad, nagu haigus- ja vallyandamishüvitused, puhkusetasu, hüvitus töötukassast jm. Ettevõtte, kes jätab riigile maksud maksmata, võib nii vähendada kaupade ja teenuste omahinda ja saavutada seeläbi ebaõiglase konkurentsieelise ettevõtete ees, kes tasuvad ausalt kõik seadusest tulenevad maksud. Niisugune tegevus rikub õiglast ettevõtluskeskkonda ja kahjustab sotsiaalset heaolu kogu riigis. Majandussektorites, kus on levinud ümbrikupalgad, võib tekkida olukord, kus ausalt makse tasuv ettevõtte ei ole võimeline turul avalikult konkureerima ning pankrotistub, kuna nõudluse-pakkumise turusituatsioonis on hind oluliseks teguriks ning tellija valib enda jaoks sageli odavaima pakkumise. Riigil omakorda on maksude alalaekumise tingimustes raskem täita oma eelarvelisi kohustusi.

Antud peatüki raames analüüsitakse ümbrikupalkade problemaatikat Eestis ja selle aluseks on elanike hinnangud ümbrikupalkade maksmise kohta. Küsitluse eesmärgiks oli välja selgitada ümbrikupalka saavate töötajate osakaal, ümbrikupalga osakaal töötasust, seda maksvate tööandjate tegevusvaldkond, töötajate rahulolu või rahulolematu ümbrikupalga saamisega ning üldine hinnang ümbrikupalkade maksmise süsteemile. Esitatud on ka ümbrikupalkadest tingitud eeldatavad sotsiaalmaksu ja füüsilise isiku tulumaksu maksukaotused riigile.

Ümbrikupalkade analüüsi aluseks on võetud need ankeetküsitlusele vastanud, kes said 2010. aastal töötasu (k.a töötavad üliõpilased ja pensionärid). Kõigist vastanutest oli 2010. aastal töötajaid 76%, neist 54% sai töötasu ainult erafirma käest, 36% avalikust sektorist ning 6% nii era- kui avalikust sektorist (mujalt sai lisaks veel 4%).

Küsitlusi ümbrikupalkade uurimiseks on EKI viinud läbi alates 1999. aastast. Kui 1999. aastal sai ümbrikupalka 19% vastanutest (vt tabel 2.1), siis järgnevatel aastatel on illegaalset töötasu saavate töötajate protsent jäänud madalamaks, jäädes vahemikku 9–16%. Kõige madalam oli ümbrikupalga saajate osakaal töötajatest 2009. aastal – 9%. Aastal 2010 tõusis ebaseadusliku töötasu saajate määr 13%-le. Küsitlusel uuriti sedagi, millise regulaarsusega ümbrikupalka saadakse, kas tegemist on regulaarsete maksetega või makstakse seda vahetevahel. Vastanutest sai 2010. aastal ümbrikupalka pidevalt 5% ning vahetevahel või üksikjuhtudel 8%. Valimi alusel kogu Eesti kohta tehtavad järeldused on tõenäosuslikud ning 95%-lise tõenäosusega saab väita, et tegelik ümbrikupalga saajate osakaal kõigist palka saavatest töötajatest oli 2010. aastal 11%-16%.

Tabel 2.1. Ümbrikupalga maksmine

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Makstakse regulaarselt	8	5	8	8	7	5	5	5	6	6	5	5
Makstakse vahetevahel	11	9	8	7	9	9	7	6	8	6	4	8
Ei ole makstud	81	86	84	85	84	86	88	89	86	88	91	87
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

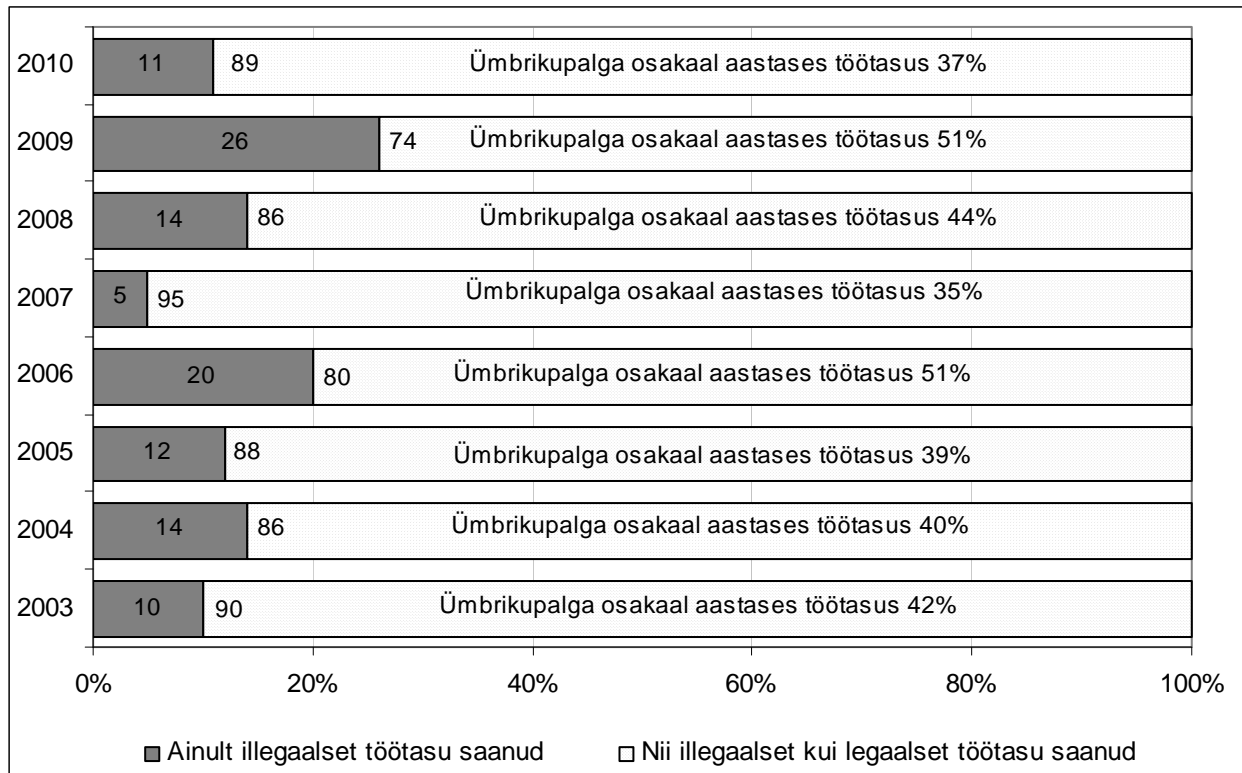
Märkus: 2000-2001 % vastanutest, alates 2002 % töötajatest

Ümbrikupalga saaja on enamasti alla 30-aastane ning algharidusega. Kehtib reegel, et madalamas sissetulekugrupis on varjatud töötasu saanud inimeste osakaal suurem. Näiteks sai alla 128 euro (2001 kroonise) kuusissetulekuga töötajatest 2010. aastal ümbrikupalka 31%, üle 639 € (10000 kr) saajate seas oli ümbrikupalga eest töötajaid vaid 5%. Sagedamini on ümbrikupalga saajateks mehed ning mitte- eestlased. Sotsiaal-demograafiliste tunnuste järgi on ümbrikupalga saajate jaotus toodud lisas 2.3.

Ümbrikupalka on inimestele makstud nii põhitöökoha eest kui ka ajutistel ning lisatöökohtadel. Kõigist ümbrikupalka teenivatest töötajatest said 2010. aastal seda oma põhitöökohal 36% ning ajutisel või lisatöökohal 64%. Põhitöökohal oli ümbrikupalk rohkem levinud Lääne-Eestis ja Kirde-Eestis, samuti maksti seda põhitöökohal keskmisest sagedamini muust rahvusest inimestele ning meestele. Ajutisel või lisatöökohal maksti enam ümbrikupalka Kesk-Eestis, samuti eestlastele ning naistele. Vanuseliselt oli lisatöö eest illegaalse töötasu saajaid kõige enam vanemaealiste (üle 50 aastaste) seas, põhitöökohal maksti varjatud töötasu kõige sagedamini 30-49 aastastele.

Enamus ümbrikupalga saajatest teenib oma aastase sissetuleku mittelegaalse ja seadusliku sissetuleku kombinatsioonina. Taolisi, kord seaduslikku ja siis mitteseaduslikku töötasu saavaid töötajaid oli ümbrikupalga saajatest 2010. aastal 89%, ainult illegaalselt töötasu sai aga 11% ümbrikupalga saajatest. Viimaste osakaal on võrreldes 2009. aasta küsitlusega vähenenud, sest siis sai kogu oma aastase töötasu illegaalselt 26% ümbrikupalga saajatest (vt joonis 2.1). Sellest tingituna vähenes ka ümbrikupalga keskmine osakaal selle saajate aastasest töötasust 37%-ni (vt tabel 2.2).

Joonis 2.1 Ümbrikupalga saajate jaotus ainult illegaalseks töötasu saanuteks ja nii legaalset kui illegaalseks töötasu saanuteks (% ümbrikupalga saajatest)

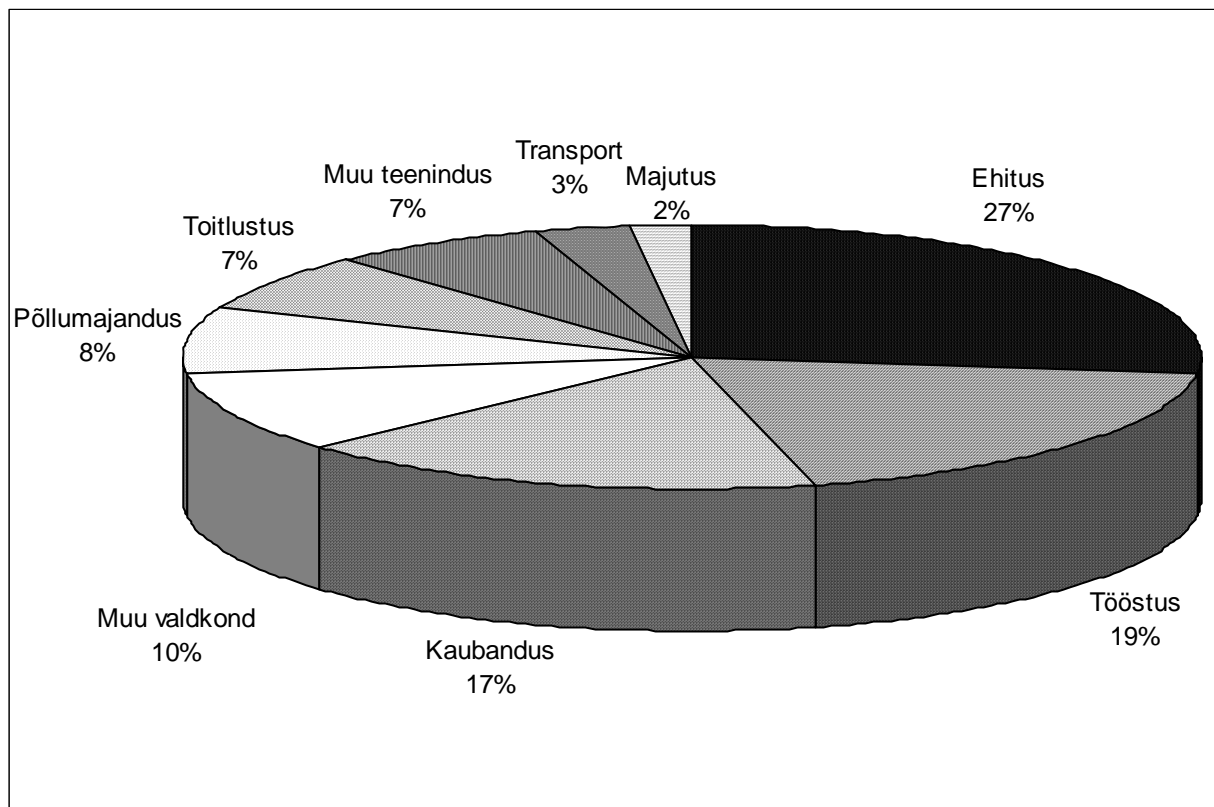

Tabel 2.2 Keskmise ümbrikupalga osakaal netotöötasus töötajatel, kes said ümbrikupalka, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Keskmine ümbrikupalga osakaal netotöötasus, %	35	42	40	42	40	39	51	35	44	51	37

Varjatud töötasu maksnud ettevõtete valdkondlik jaotus 2010. aastal on toodud joonisel 2.2. Kõige rohkem saadi ümbrikupalka ehitusfirmadelt, nii märkis ligi kolmandik illegaalseks töötasu saanutest. Ehitussektor on ümbrikupalkade maksmise pingerea eesotsas olnud ka varasematel aastatel (2009. a 23%). Märkimisväärne oli ka tööstus- ning kaubandusettevõtete osa ümbrikupalga maksjate seas ja nendegi osakaal on aastaga kasvanud. Kui 2009. aastal sai tööstusettevõttest ja kaubandusest ümbrikupalka vastavalt 8% ja 10% töötajatest, siis 2010. aastaks oli neist ettevõtetest ebaseaduslikku tasu saavate töötajate osakaal kasvanud 19% ja 17%-ni. Samal ajal on eelnevate aastatega võrreldes märgatavalt kahanenud muudest teenindusettevõtetest ümbrikupalka saavate töötajate osa.

Joonis 2.2. Ümbrikupalka maksnud ettevõtete valdkondlik jaotus (% ümbrikupalga saajatest)

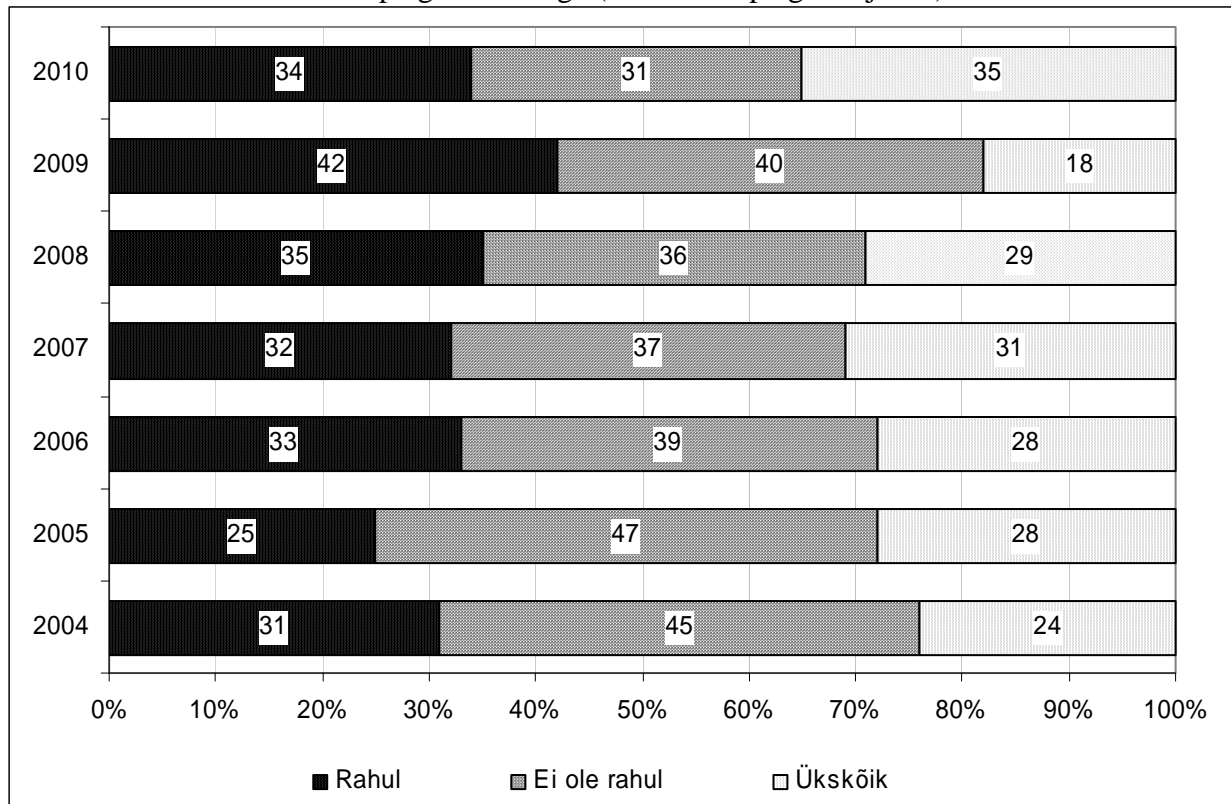
Peamiselt (77% ümbrikupalga saajatest) saadi illegaalset töötasu väikestest, alla 20 töötajaga ettevõtetest. Mida suurem on ettevõtte (rohkem töötajaid), seda väiksem oli tõenäosus, et seal makstakse ümbrikupalka.

Ümbrikupalka saanud töötajate käest uuriti, millistel ametikohtadel töötades nad 2010. aastal mitteametlikku töötasu said. Järgnevalt on esitatud ametikohtade loetelu:

- Tööstusettevõttes: tööline, manager, autojuht, kujundaja, raamatupidaja, mehaanik, keevitajate brigadir, õmbleja, metallkonstruktsioonide treialmonteerija, operaator, oskustööline, plekksepp-keevitaja
- Ehitusettevõttes: ehitaja-mehaanik, ehitustöölise abi, ehitaja, arhitekt, maalerliivapritsiija, tööline, autojuht
- Kaubandusettevõttes: raamatupidaja abi, müüja, müügijuht, tehnik, laohoidja abi, kassapidaja
- Põllumajandusettevõttes: farmitöötaja, metsamees, põllutööline, valvur-viljakuivataja
- Transpordiettevõttes: taksojuht, autojuht, autolukksepp
- Majutusettevõttes: koristaja
- Toitlustusettevõttes: kokk, klienditeenindaja, tööline,
- Muul teenindusalal: autolukksepp, kassapidaja, klienditeenindaja, koristaja, massöör, turvateenuste telefonimüüja, juuksur
- Muus valdkonnas: disainer, füsioterapeut, haldusnõunik, konsultant, kujundaja, laohoidja abi, logopeed, raamatupidaja, infotehnoloogia spetsialist, turvamees, õmbleja

Ümbrikupalgaga oli 2010. aastal rahul 34% selle saajatest, rahulolematuid oli 31%. Võrreldes 2009. aastaga on vähenenud nii rahulolevate kui rahulolematute osa, kuid kasvanud on töötajate osakaal, kellel ei ole arvamust illegaalse töötasu kohta (vt joonis 2.3).

Joonis 2.3. Rahulolu ümbrikupalga saamisega (% ümbrikupalga saajatest)

Hinnates pikemaajalist trendi ilmneb, et 2010. aastal oli illegaalse töötasuga rahulolematute osakaal madalaim alates 2004. aastast ning sellesse ükskõikselt suhtuvate töötajate osakaal suurim võrreldes eelnevate aastatega. Rahul olid eelkõige maainimesed ja Kesk-Eesti elanikud, samuti pensionieas inimesed. Ümbrikupalgaga mitterahulolevaid töötajaid oli enam Kirde-Eestis ja linnades (Tallinnas vähem). Rahulolematuse peamiste põhjustena nimetati seda, et ümbrikupalga tõttu ei ole tagatud haigekassa hüvitised ning tulevikus ei ole võimalik riigilt saada piisavat pensioni. Rahulolu ümbrikupalgaga seisneb põhiliselt selles, et illegaalne töötasu võimaldab saada maksmata maksude tõttu suuremat sissetulekut või annab ajutist lisateenistust.

Küsitlusel uuriti ümbrikupalga saajatelt, kas ümbrikupalgast keeldumise korral oleks nad võinud kaotada oma töökoha. Kõigist ümbrikupalga saajatest arvasid pooled, et keeldumise korral oleksid nad oma töökohast jäänud ilma. Analüüsides nende ümbrikupalga saajate hinnanguid, kes ei olnud ebaseadusliku töötasu saamisega rahul selgus, et koguni 59% pidas ümbrikupalgast keeldumisel töökohast ilmajäämist võimalikuks (vt tabel 2.3). Samas iga kümnes ümbrikupalgaga rahulolematu oli kindel, et sellisest maksmisviisist keeldumine töökoha kaotust

kaasa ei tooks. Suhteliselt palju oli aga neid, kelle jaoks oli keeruline hinnata, mis oleks sellises situatsioonis aset leidnud.

Tabel 2.3. Töökoha säilimine ümbrikupalgast keeldumise korral
(% ümbrikupalga saajatest, kes polnud sellega rahul)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Arvab, et oleks töökoha kaotanud	55	31	29	55	45	62	59
Arvab, et ei oleks töökohta kaotanud	19	26	36	28	13	20	9
Ei oska öelda	26	43	35	17	42	18	32
Kokku	100	100	100	100	100	100	100

Järgnevalt tuuakse hinnanguliselt välja, milline võis 2010. aastal olla ümbrikupalkade poolt tekitatud hüpoteetiline maksukaotus riigile. Hinnangu andmiseks võeti arvesse ettevõtete poolt maksmata jäetud sotsiaalmaks ning töötajate töötasult maksmata jäetud füüsilise isiku tulumaks. Kasutades ümbrikupalga saajate osakaalu usalduspiire (95%-lise tõenäosusega), on tabelis 2.4 toodud ka arvestuslikud maksukaotused vahemikhinnangutena.

Tabel 2.4. Ümbrikupalga maksmisest tulenenud maksukaotused 2010. aastal

Näitaja	Ühik	Alampiir	Keskmine	Ülempiir
Ümbrikupalga saajate osakaal	%	11	13	16
Sotsiaalmaksukaotus	mln € (kr)	70,24 (1099)	87,43 (1368)	104,62 (1637)
Tulumaksukaotus	mln € (kr)	43,52 (681)	54,20 (848)	64,81 (1014)

Ümbrikupalka sai 2010. aasta küsitluse andmetel 13,5% palgatöötajatest. Eesti Statistikaameti andmetel oli palgatöötajate arv Eestis 2010. aastal 524 000⁴, seega võis ümbrikupalka saada ligikaudu 73 tuhat inimest (2009. a 49 tuh; 2008. a 72 tuh). Võttes eelduseks, et igale palgatöötajale (sh ümbrikupalga saajale) maksti 2010. aastal Eesti keskmist kuupalka⁵ ning arvestades sellega, et küsitluse andmetel moodustas ümbrikupalga saajatel varjatud töötasu 37% kättesaadavast töötasust, arvutati välja hinnangulised maksukaotused riigile. Arvutuste kohaselt jäi riigil aasta jooksul saamata sotsiaalmaksu summas 70,24 kuni 104,62 miljonit eurot (1099 kuni 1637 miljonit krooni) ning füüsilise isiku tulumaksu 43,52 kuni 64,81 miljonit eurot (681

⁴ Aasta keskmine palgatöötajate arv vanuses 15-74 eluaastat

⁵ Statistikaameti andmetel oli 2010. aasta brutokuupalk keskmiselt 788,48 eurot (12337 krooni) ja netokuupalk 633,75 eurot (9916 krooni).

kuni 1014 miljonit krooni). Kokku kaotati 2010. aastal tööjõu maksudena ligikaudu 141,63 miljonit eurot (2,2 miljardit krooni). Kuigi ümbrikupalka saavate töötajate arv 2010. aastal hinnanguliselt kasvas, jäi maksukaotus eelneva aastaga võrreldes praktiliselt samaks, sest illegaalse töötasu osakaal kogu töötasust ei olnud nii kõrge kui 2009. aastal. Tabelis 2.5 on antud ülevaade riigile tekitatud hinnangulisest maksukaotusest alates 2003. aastast.

Tabel 2.5. Ümbrikupalga maksmisest tulenenud maksukaotused aastatel 2003 – 2010 (mln eurot)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
103,15	97,78	91,97	141,82	143,03	174,41	140,61	141,63

Küsitlusel uuriti töötajate käest ka üldist arvamust ümbrikupalkade maksmise kohta ning paluti oma hinnanguid põhjendada. Tulemuste põhjal saab öelda, et enamik töötavatest inimestest ei poolda ümbrikupalkasid. Illegaalsesse töötasusse suhtus 2010. aastal negatiivselt 72% töötajatest ning pooldajaid oli vaid 8%. Tabelis 2.6 toodud aegreast on näha, et ümbrikupalga vastaste osakaal on aastaid olnud kõrge. Paraku on aastatega suurenenud ka nende osa, kes suhtuvad illegaalsesse töötasusse neutraalselt või ei oma üldse arvamust.

Tabel 2.6. Hinnang ümbrikupalga maksmisele (% töötajatest)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pooldab	7	3	9	3	3	3	5	7	6	7	8
Ei poolda	57	84	83	89	91	93	85	82	80	78	72
Ei oska öelda	36	13	8	8	6	4	10	11	14	15	20
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kõige rohkem õigustasid illegaalse töötasu pooldajad ümbrikupalkade maksmist sellega, et Eestis on töötajate maksukoormus niigi suur. Samuti toetati riigimaksude tasumatajätmist põhjendusega, et töötaja saab nii rohkem palka kätte. Üle poole vastajatest pidas ka ettevõtete maksukoormust liiga suureks, nii et neil tekibki õigustus tööjõu maksude pealt kokku hoida. Vähem õigustati varjatud töötasu sellega, et praeguses majandussituatsioonis on ümbrikupalkade maksmine ettevõtete ellujäämiseks vajalik, samuti seda, et riigi seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne. Viiendik vastajatest pooldas ümbrikupalku põhjendusel, et riigil on raha niigi palju ja alla kümnendiku oli neid, kes suhtusid varjatud palkadesse toetavalt, sest ka teised ettevõtted praktiseerivad selle maksmist. Varjatud töötasu pooldasid teistest enam madala haridustasemega ja väiksema sissetulekuga inimesed, aga ka noored. Eestlastest enam esineb ümbrikupalkasid pooldavaid hoiakuid muust rahvusest elanike seas.

Detailsemalt jagunesid hinnangud järgmiselt (% ümbrikupalga pooldajatest):

Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur	62
Töötaja saab nii kõrgemat palka	57
Eestis on ettevõtete maksukoormus liiga suur	55
Pooldan, sest praeguses majandussituatsioonis on see ettevõtete ellujäämiseks vajalik	26
Seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne	25
Riigil on raha niigi palju	22
Pooldan, sest teised sama ala ettevõtted maksavad ka ümbrikupalka	9

Kõige rohkem ümbrikupalkade maksmise mittepooldajast (73%) põhjendas oma vastuseisu sellega, et illegaalset töötasu saavatel töötajatel puuduvad sotsiaalseid garantiid, sest neile ei laiene ravi- ega pensionikindlustused. Samuti ei peetud õigeks seda, et ümbrikupalkade maksjate tõttu on ebavõrdses situatsioonis ausad maksumaksjad ja ettevõtted (nii arvas 67% ümbrikupalga mittepooldajatest). Üle poole ümbrikupalkade vastastest nimetas negatiivse asjaoluna seda, et maksude alalaekumine ei võimalda riigil pakkuda piisavalt teenuseid ega rahastada sotsiaalsfääri kulusid. Töötaja seisukohast märgiti, et mitteametliku töötamise korral puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse ning väiksema ametliku sissetuleku tõttu ei saa inimesed vajadusel pangalaene. Võrreldes eelnevate aastatega, on ümbrikupalgaga rahulolematuse põhjuste pingerida jäänud endiseks. Jätkuvalt on kõige probleemsemana esile toodud ümbrikupalga saajate väheseid sotsiaalseid garantiisid ning ebaõiglust seaduskuulekate maksumaksjate suhtes (vt tabel 2.7).

Tabel 2.7. Ümbrikupalga maksmisega rahulolematuse põhjused (% ümbrikupalga mittepooldajatest)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ümbrikupalga saajal puudub või väheneb ravi- ja pensionikindlustus	64	68	65	71	74	71	70	64	73
Ülekohtune ausate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes	55	59	55	59	60	61	59	62	67
Sotsiaalsfäärile ei laeku makse	33	44	51	55	58	59	58	64	63
Ümbrikupalga saajal puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse	-	-	-	-	54	57	57	50	62
Riigile ei laeku makse, riik ei saa pakkuda teenuseid	31	45	44	46	50	54	56	62	61
Ümbrikupalga saajal on raskendatud pangast laenu võtmine	-	45	46	43	52	51	45	37	42

Võrreldes 2009. aastaga, on suurenenud nende põhjenduste osakaal, mis on seotud otseselt töötajatele tekkivate negatiivsete tagajärgedega, kuid natuke on vähenenud üldisemalt riiki ja

ühiskonda kahjustavad aspektid. Kui aga vaadata pikemaajalist trendi, siis on elanikud muutunud aastatega teadlikumaks ka ühiskondlikus mõistes ning hakanud rohkem tajuma, et ebaseaduslike töötasude maksmine mõjutab kogu riiki koos selle elanikkonnaga ning riigi maksutulude alalaekumine piirab riigi võimekust pakkuda elanikele sotsiaalset kaitset.

Järgnevalt paluti ankeedis hinnata, milliseks võib kujuneda ümbrikupalkade maksmise trend 2011. aastal. Ligi viiendik töötavatest elanikest arvas, et ümbrikupalkade maksmine laieneb edaspidi ning illegaalset töötasu hakatakse rohkem maksma. Vastajatest üle kümnendiku oli neid, kes ennustasid ümbrikupalkade maksmisele 2011. aastaks langustrendi. Illegaalse palgamaksamise kasvu prognoosisid keskmisest enam muust rahvusest, alla 30-aastased ja väga madala sissetulekuga elanikud, ümbrikupalkade võimalikku vähenemist märkisid enam suurema sissetulekuga ja kõrgharidusega inimesed.

Hinnangute detailne jaotus 2011. aasta kohta oli alljärgnev (% kõigist palgasaajatest):

Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksma (+)	19
Ümbrikupalkade maksmisses muutusi ei tule (=)	28
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksma (-)	13
<u>Ei oska öelda</u>	<u>40</u>
Saldo (ümbrikupalka hakatakse rohkem maksma)	+6

Palgasaajatest uskus 6%-punkti rohkem ümbrikupalga leviku laienemist kui selle kahanemist. Võrreldes 2008. ja 2009. aastaga langes 2010. aastal ümbrikupalkade edasist suurenemist prognoosinud palgasaajate osakaal, samas kasvas nende osatähtsus, kes ei näinud lähiaastal ümbrikupalga maksmisses muutusi. Võrreldes eelneva aastaga suurenes 2010. aastal pisut ka nende töötajate osakaal, kelle hinnangul ümbrikupalkade levik järgmisel aastal väheneb.

Tabel 2.8. Hinnang ümbrikupalkade maksmisele järgmisel aastal (% kõigist palgasaajatest)

	2008	2009	2010
Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksma (+)	33	44	19
Ümbrikupalkade maksmisses muutusi ei tule (=)	15	18	28
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksma (-)	17	6	13
Ei oska öelda	35	32	40
Saldo (ümbrikupalka hakatakse rohkem maksma)	+16	+38	+6

Majanduskriisi tingimustes reeglina suureneb varimajanduse osa riigis ja majandusarengu taastudes see väheneb. 2011.aastaks on Eestis ette näha SKP 4-5% kasvu, uute töökohtade loomist ja seega töötuse vähenemist. See kõik loob eelduse varimajanduse vähenemiseks riigis ja nii hindasid ka elanikud, et 2011. aastal on ümbrikupalkade maksmine väiksem kui oli kriisiaastatel.

KOKKUVÕTE

Varimajanduse osakaal elanike ostudes

Eelmine varimajanduse olukorda uuriv küsitlus toimus 2008. aastal. Võrreldes eelmise küsitluse tulemusega on 2010. aastal suurenenud nende tarbijate osa, kes lähtuvad oma ostuotsustes vaid kaupade või teenuste soodsamast hinnast ja ei pööra tähelepanu selle võimalikule illegaalsele päritolule. Vaid hinnast lähtuvate vastajate osakaal kõigist küsitletutest oli 2010. aastal 18% (2008. a 12%). Teadlikult nn mustalt turult ostetud kaupade ja teenuste kulutused moodustasid 2010. aastal 9% inimeste kogukulutustest. Kui kümnendi algusest 2008. aastani varimajanduse osakaal elanike ostudes vähenes (2008. a moodustasid kulud varimajandusele 7% kogukulutustest), siis 2010. aastal toimus selles osas suurenemine. Teenustest tasuti sagedamini mitteametlikult eluaseme remondi- ja ehitusteenuste ning õmblustööde eest. Illegaalsete ostude pingereas olid esikohal küttepuid. Ehkki kümnendi algusega võrreldes on mitteametlike teenuste ja kaupade tarbijaid jäänud vähemaks, on neist mitmete illegaalne tarbimine 2010. aastal suurenenud võrreldes paari aasta taguse ajaga (nt eluaseme remont või ehitamine, autoremont, tubakatooted, mootorikütused).

Hinnangud ümbrikupalkadele

Ümbrikupalka sai 2010. aastal 13% töötajatest (2009. a 9%). Nende töötajate osakaal, kes said kogu oma aastase töötasu illegaalse töötasuna, on viimaste aastatega vähenenud (2010. a 11%, 2009. a 26% ning 2008. a 14% ümbrikupalga saajatest). See vähendas omakorda ümbrikupalga keskmist osakaalu 2010. aastal kogu aastasest sissetulekust 37%-ni. Kõige sagedamini maksti töötasu varjatult ehitus- tööstus- ning kaubandusettevõtetes. Ümbrikupalkade maksmise tõttu jäi riigil 2010. aastal hinnanguliselt saamata 70,24 – 104,62 mln eurot (1099 – 1637 mln krooni) sotsiaalmaksu ning 43,52 – 64,81 mln eurot (681 – 1014 mln krooni) füüsilise isiku tulumaksu. Ligi kolm neljandikku töötavast elanikkonnast ei poolda ümbrikupalkade maksmist. Kõige enamlevinud argument illegaalse töötasu vastu on see, et mitteametlik töösuhe jätab töötajad ilma sotsiaalsetest garantiidest ning sellega seatakse ebaõiglasesse situatsiooni ka ausalt palkade pealt maksude maksjad. Võrreldes 2009. aastaga on ümbrikupalkade mittepooldajate osakaal jäänud pisut väiksemaks, kuid seda peamiselt töötasu seaduslikkusesse neutraalselt suhtuvate inimeste koguarvelt. Illegaalset töötasu selgelt pooldavate inimeste arv aastatega oluliselt ei suurenenud ning jääb alla 10%.

Elanike ootused lähitulevikuks osutusid võrreldes 2009. aasta küsitlusega positiivsemaks. Vastajatest 19% uskus, et illegaalse töötasu osatähtsus 2011. aastal kasvab (2009. a prognoosis uuel aastal kasvu 44%); 13% arvas, et illegaalset töötasu hakatakse vähem maksuma (2009. a arvas nii 6%).

KÜSITLUSTULEMUSTE PROTSENTJAOTUSED

KAUPADE JA TEENUSTE TARBIMINE

KUIDAS TEIE TAVALISELT TALITATE, KUI SEISATE VALIKU EES, KAS OSTA AMETLIKKU – LEGAALSET (st maksud on tasutud) VÕI ILLEGAALSET KAUPA (TEENUST)? (% vastanutest)

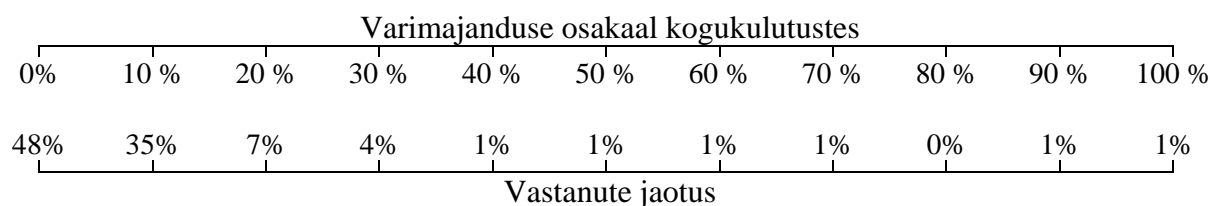
Eelistan soodsama hinnaga kaupa (teenust), olenemata sellest, kas makse tasutakse või mitte	18
Eelistan ametliku tootja/teenindaja poolt pakutavat, kus on ausalt tasutud riigimaksud	48
Talitan vahel nii, vahel naa	34

PALUN MÄRKIGE JÄRGNEVATE KAUBA- JA TEENUSELIKIDE KOHTA, KAS TE OLETE NEID 2010. AASTAL RAHA EEST OSTNUD LEGAALSELT VÕI ILLEGAALSELT? (% vastanutest)

	Ei ostnud 2008. aastal legaalset ega illegaalset	Ostsin ainult legaalset	Ostsin mõnikord illegaalset	Ostsin ainult illegaalset	Ei oska öelda, kas ostsin legaalset või illegaalset
Autoremont	44	43	7	2	4
Mootorikütused (bensiin, diislikütus)	28	62	8	1	1
Kaupade transporditeenus	62	29	6	1	2
Reisijate transporditeenus	38	58	2	0	2
Korteri (elamu) remont, ehitus	60	22	9	6	3
Elamispinna üürimine	81	13	1	2	3
Küttepuid	68	17	4	4	7
Muu küttematerjal (õli, brikett jne)	83	15	0	0	2
Õmblusteenus	75	16	2	3	4
Ilu- ja terviseteeenus (juuksur, massöör jne)	18	71	5	2	4
CD-d muusikaga	58	31	5	3	3
Videokassetid, DVD-d	57	33	5	2	3

Muu illegaalne kaup või teenus – märkis 2% vastanutest

PALUN HINNAKE, MILLINE OSA TEIE KULUTUSTEST LÄKS 2010. AASTAL TASUMISEKS ILLEGAALSETE KAUPADE JA TEENUSTE EEST?

KAS TEIE HINNANGUL ON LIHTNE VÕI KEERULINE ERISTADA, MILLINE MÜÜJA VÕI TEENINDAJA PAKUB LEGAALSET KAUPA (TEENUST) JA MILLINE ILLEGAALSET? (% vastanutest)

Lihtne	27
Mitte alati lihtne	47
Keeruline	11
Ei oska öelda	15

TÖÖTAMINE JA ÜMBRIKUPALK

KAS TE OLETE 2010. AASTAL SAANUD TÖÖTASU? (% vastanutest)

Jah	76
Ei	24

KELLE KÄEST TE OLETE 2010. AASTAL TÖÖTASU SAANUD? (% töötajatest)

Ainult erafirma käest	54
Ainult riigiasutuse (riigiettevõtte) käest	36
Nii erafirma kui riigiasutuse (riigiettevõtte) käest	6
Muu – märkis 4% töötajatest	

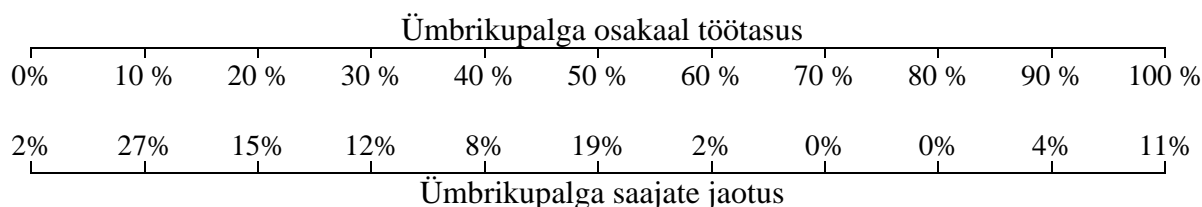
KUI TE EI OLE 2010. AASTAL TÖÖTASU SAANUD, SIIS KAS TE OLETE ...? (% mittetöötajatest)

Töötu	16
Pensionil	54
(Üli)õpilane	10
Lapsega kodus	13
Muu	7

KAS TEILE ON 2010. AASTAL MAKSTUD nn ÜMBRIKUPALKA? (% töötajatest)

Jah, regulaarselt	5
Vahetevahel	8
Ei ole makstud	87

KUI TEILE ON 2010. AASTAL MAKSTUD ÜMBRIKUPALKA, SIIS MILLISE OSA SEE MOODUSTAS TEIE POOLT AASTA JOOKSUL KÄTTESAADUD TÖÖTASUST? (% ümbrikupalga saajatest)

KAS TEILE MAKSTI 2010. AASTAL ÜMBRIKUPALKA PÕHITÖÖKOHAL VÕI AJUTISEL TÖÖKOHAL? (% ümbrikupalga saajatest)

Ümbrikupalka maksti mu põhitöökohal	36
Ümbrikupalka maksti mu ajutisel töökohal, lisatöökohal	64

KELLENA TE TÖÖTASITE, KUI TEILE MAKSTI 2010. AASTAL ÜMBRIKUPALKA?

Tööstusettevõttes:	tööline, mehhaanik, lukksepp-keevitaja, puidutisler
Ehitusettevõttes:	ehitaja, ehitusjuht, töödejuhataja, ehituspuusepp, puidutööline, tööline, abitööline, tellingute paigaldaja, maaler, plekksepp, projekteerija, juhataja, müügiassistent, spetsialist, raamatupidaja, koristaja
Kaubandusettevõttes:	müüja, projektijuht, müügijuht
Põllumajandusettevõttes:	vaarikakorjaja, põllutööline, söötmisalane nõustaja, farmijuhataja, autojuht-valvur
Transpordiettevõttes:	autojuht
Majutusettevõttes:	klienditeenindaja
Toitlustusettevõttes:	kassapidaja, ettekandja, müüja-ettekandja, teenindaja, raamatupidaja, kalatöötaja, pagar
Muul teenindusalal:	autoremonditöökojas juhataja, rehvitööde teostaja, haljastaja, haldusfirmas koristaja, meelelahutusettevõttes piletimüüja, ürituste korraldaja, arhitekt, turvatöötaja, tõlkija, konsultant, matusebüroos klienditeenindaja-nõustaja, kunstnik, hooldaja, juuksur
Muus valdkonnas:	valvur (metsandus), muusik, näitejuht

PALUN MÄRKIGE, MILLISE VALDKONNA ETTEVÕTTE KÄEST TE SAITE 2010. AASTAL ÜMBRIKUPALKA? (% ümbrikupalga saajatest)

Tööstusettevõtte	19
Ehitusettevõtte	27
Kaubandusettevõtte	17
Põllumajandusettevõtte	8
Transpordiettevõtte	3
Majutusettevõtte	2
Toitlustusettevõtte	7
Muu teenindusettevõtte	7
Muu valdkonna ettevõtte	10

KUI TE SAITE ETTEVÕTTE KÄEST ÜMBRIKUPALKA, SIIS KUI PALJU INIMESI TÖÖTAS ANTUD ETTEVÕTTES KOKKU? (% ümbrikupalga saajatest)

1-19 töötajat	77
20-49 töötajat	15
50-249 töötajat	6
Üle 249 töötaja	2

KUI TE SAITE 2010. AASTAL ÜMBRIKUPALKA, SIIS KAS OLITE SELLEGA ISE RAHUL?
(% ümbrikupalga saajatest)

Jah, olin rahul	34
Ei olnud rahul	31
Mul oli ükskõik	35

KAS TEIE HINNANGUL TE OLEKSITE KAOTANUD TÖÖKOHA, KUI EI OLEKS
NÕUSTUNUD ÜMBRIKUPALGAGA? (% ümbrikupalga saajatest, kes polnud sellega rahul)

Jah	59
Ei	9
Ei oska öelda	32

MIDA TE ARVATE ÜMBRIKUPALGA MAKSMISEST? (% töötajatest)

Pooldan ümbrikupalga maksmist	8
Ei poolda seda	72
Ei oska öelda	20

KUI TE POOLDATE ÜMBRIKUPALKADE MAKSMIST, SIIS MIKS?

(% ümbrikupalga pooldajatest; vastaja võis märkida mitu vastusevarianti)

Eestis on ettevõtete maksukoormus liiga suur	55
Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur	62
Seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne	25
Riigil on raha niigi palju	22
Töötaja saab nii kõrgemat palka	57
Pooldan, sest teised sama ala ettevõtted maksavad ka ümbrikupalga	9
Pooldan, sest praeguses majandussituatsioonis on see ettevõtete ellujäämiseks vajalik	26
Muu	9

KUI TE EI POOLDA ÜMBRIKUPALKADE MAKSMIST, SIIS MIKS?

(% ümbrikupalga mittepooldajatest; vastaja võis märkida mitu vastusevarianti)

Ülekohtune ausate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes	67
Riigile ei laeku makse, riik ei saa pakkuda teenuseid	61
Sotsiaalsfäärile ei laeku makse	63
Ümbrikupalga saajal puudub või väheneb ravi- ja pensionikindlustus	73
Ümbrikupalga saajal puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse	62
Ümbrikupalga saajal on raskendatud pangast laenu võtmine	42
Muu	1

MILLINE ON TEIE HINNANGUL ÜMBRIKUPALKADE MAKSMISE
TREND 2011. AASTAL? (% töötajatest)

Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksuma	19
Ümbrikupalkade maksmises muutusi ei tule	28
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksuma	13
Ei oska öelda	40

KÜSITLUSTULEMUSTE PROTSENTJAOTUSED SOTSIAAL-DEMOGRAAFILISTE GRUPPIDE LÕIKES

Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

		Eelistab soodsama hinnaga kaupa, olenemata maksude tasumisest	Eelistab legaalset kaupa (maksud tasutud)	Talitab vahel nii, vahel naa
Keskmiselt		18	48	34
Regioon	Põhja-Eesti	19	50	31
	Kesk-Eesti	15	51	34
	Kirde-Eesti	21	44	35
	Lääne-Eesti	15	54	31
	Lõuna-Eesti	17	40	43
Elukoht	Tallinn	18	51	31
	suured linnad	21	46	33
	väikelinnad	17	48	35
	maa-asulad	16	45	39
Rahvus	eestlased	12	52	36
	mitte-eestlased	31	38	31
Vanus	18 - 29 aastased	24	40	36
	30 - 49 aastased	16	49	35
	50 - 64 aastased	15	49	36
	65 - 74 aastased	15	60	25
Sugu	naised	14	53	33
	mehed	21	44	35
Haridus	alg-, põhiharidus	20	53	27
	keskharidus	21	39	40
	kõrgharidus	14	59	27
Netosissetulek leibkonnaliikme kohta kuus	alla 2001 kr	35	30	35
	2001- 4000 kr	24	36	40
	4001- 6000 kr	18	47	35
	6001- 8000 kr	13	55	32
	8001- 10 000 kr	11	59	30
	üle 10 000 kr	9	66	25

Varimajanduse osakaal elanike kogukulutustes
(% kogukulutustest)

Keskmiselt		9
Regioon	Põhja-Eesti	8
	Kesk-Eesti	9
	Kirde-Eesti	10
	Lääne-Eesti	9
	Lõuna-Eesti	10
Elukoht	Tallinn	8
	suured linnad	11
	väikelinnad	9
	maa-asulad	9
Rahvus	eestlased	9
	mitte-eestlased	10
Vanus	18 - 29 aastased	10
	30 - 49 aastased	9
	50 - 64 aastased	8
	65 - 74 aastased	9
Sugu	naised	9
	mehed	10
Haridus	alg-, põhiharidus	9
	keskharidus	10
	kõrgharidus	8
Netosissetulek leibkonnaliikme kohta kuus	alla 2001 kr	11
	2001- 4000 kr	12
	4001- 6000 kr	8
	6001- 8000 kr	9
	8001- 10 000 kr	7
	Üle 10 000 kr	7

Ümbrikupalga maksmine

(% töötajatest)

		Regulaarselt makstud	Vahetevahel makstud	Ei ole makstud
Keskmiselt		5	8	87
Regioon	Põhja-Eesti	5	9	86
	Kesk-Eesti	10	7	83
	Kirde-Eesti	6	8	86
	Lääne-Eesti	8	4	88
	Lõuna-Eesti	3	8	89
Elukoht	Tallinn	6	11	83
	suured linnad	3	12	85
	väikelinnad	10	2	88
	maa-asulad	3	7	90
Rahvus	eestlased	4	7	89
	mitte-eestlased	8	10	82
Vanus	18 - 29 aastased	6	14	80
	30 - 49 aastased	7	4	89
	50 - 64 aastased	2	9	89
	65 - 74 aastased	5	5	90
Sugu	naised	2	6	92
	mehed	8	10	82
Haridus	alg-, põhiharidus	5	17	78
	keskharidus	8	8	84
	kõrgharidus	2	7	91
Netosissetulek leibkonnaliikme kohta kuus	alla 2001 kr	11	20	69
	2001- 4000 kr	5	18	77
	4001- 6000 kr	9	4	87
	6001-8000 kr	2	4	94
	8001- 10 000 kr	4	6	90
	Üle 10 000 kr	1	4	95

Ümbrikupalga maksmine põhi- või lisatöökohal

(% ümbrikupalga saajatest)

		Maksti põhitöökohal	Maksti ajutisel- või lisatöökohal
Keskmiselt		36	64
Regioon	Põhja-Eesti	42	58
	Kesk-Eesti	11	89
	Kirde-Eesti	52	48
	Lääne-Eesti	53	47
	Lõuna-Eesti	15	85
Elukoht	Tallinn	45	55
	suured linnad	30	70
	väikelinnad	58	42
	maa-asulad	8	92
Rahvus	eestlased	32	68
	mitte-eestlased	41	59
Vanus	18 - 29 aastased	36	64
	30 - 49 aastased	39	61
	50 - 64 aastased	31	69
	65 - 74 aastased	0	100
Sugu	naised	24	76
	mehed	40	60
Haridus	alg-, põhiharidus	38	62
	keskharidus	42	58
	kõrgharidus	21	79
Netosissetulek leibkonnaliikme kohta kuus	alla 2001 kr	32	68
	2001- 4000 kr	24	76
	4001- 6000 kr	50	50
	6001-8000 kr	26	74
	8001- 10 000 kr	54	46
	Üle 10 000 kr	44	56

Rahulolu ümbrikupalgaga

(% ümbrikupalga saajatest)

		Rahul	Ei olnud rahul	Ükskõik
Keskmiselt		34	31	35
Regioon	Põhja-Eesti	27	28	45
	Kesk-Eesti	68	32	0
	Kirde-Eesti	0	73	27
	Lääne-Eesti	51	49	0
	Lõuna-Eesti	32	7	61
Elukoht	Tallinn	24	30	46
	suured linnad	25	51	24
	väikelinnad	25	51	24
	maa-asulad	61	5	34
Rahvus	eestlased	41	28	31
	mitte-eestlased	22	36	42
Vanus	18 - 29 aastased	37	37	26
	30 - 49 aastased	30	33	37
	50 - 64 aastased	37	18	45
	65 - 74 aastased	58	0	42
Sugu	naised	30	37	33
	mehed	38	27	35
Haridus	alg-, põhiharidus	28	51	21
	keskharidus	32	32	36
	kõrgharidus	42	23	35
Netosissetulek leibkonnaliikme kohta kuus	alla 2001 kr	35	56	9
	2001- 4000 kr	32	14	54
	4001- 6000 kr	35	35	30
	6001-8000 kr	40	14	46
	8001- 10 000 kr	39	61	0
	Üle 10 000 kr	0	72	28

KÜSITLETUD KOGUMI ISELOOMUSTUS

Regiooni järgi⁶:

Põhja-Eesti	39%
Kesk-Eesti	10%
Kirde-Eesti	13%
Lääne-Eesti	14%
Lõuna-Eesti	24%

Elukoha järgi:

Tallinn	31%
suured linnad ⁷	19%
väikelinnad	19%
maa-asulad	31%

Rahvuse järgi:

eestlased	69%
mitte-eestlased	31%

Vanuse järgi:

18 - 29 aastased	25%
30 - 49 aastased	38%
50 - 64 aastased	24%
65 - 74 aastased	13%

Soo järgi:

naised	54%
mehed	46%

Hariduse järgi:

alg- ja põhiharidus (kuni 9 kl)	8%
keskharidus (k.a keskeriharidus)	54%
kõrgharidus (k.a magister, doktor)	38%

Netosissetuleku järgi

(leibkonnaliikme kohta kuus):

alla 2001 krooni	7%
2001- 4000 krooni	26%
4001- 6000 krooni	29%
6001- 8000 krooni	15%
8001- 10 000 krooni	11%
üle 10 000 krooni	11%

⁶ Vabariigi Valitsuse 3. aprilli 2001. aasta määrusega nr 126 kinnitatud Eesti piirkondlike üksuste statistilise klassifikaatori 3. tasemel esitatud maakondade grupid:

Põhja-Eesti: Harju maakond (sh Tallinn)

Kesk-Eesti: Järva, Lääne-Viru ja Rapla maakond

Kirde-Eesti: Ida-Viru maakond

Lääne-Eesti: Hiiu, Lääne, Pärnu ja Saare maakond

Lõuna-Eesti: Jõgeva, Põlva, Tartu, Valga, Viljandi ja Võru maakond

⁷ Tartu, Narva, Pärnu, Kohtla-Järve ja Jõhvi